

СВОБОДНОТО ВРЕМЕ НА ДЕЦА, ЛИШЕНИ ОТ РОДИТЕЛСКИ ГРИЖИ – ПОВЕДЕНИЕ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ВЪВ ВСЕКИДНЕВНИЯ ЖИВОТ

Женя ИВАНОВА

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“,
Философско-исторически факултет*

БЪЛГАРИЯ, Пловдив 4000,
ул. „Цар Асен“ № 24

✉ ivanova@bghelsinki.org

Резюме. Възприятата за човешките взаимоотношения на децата, трайно израстващи без родители, са ярко изразени в техните интеракции и поведение през свободното им време. Качеството на свободното време в детските социални домове/услуги е гарант за адекватна грижа, превантивен механизъм, компенсиращ периода на отделяне и гарантиращ социално включване. Свободното време е предпоставка за максимално развитие на децата в риск, но само и единствено ако е подсилено пълното им участие във вземане на решения в процеса на извънсемейна грижа.

Ключови думи: свободно време; деца в риск; извънсемейна среда; качество на грижа; институционализация; младежки политики.

Статията да се цитира по следния начин:

Иванова, Ж. (2017). Свободното време на деца, лишени от родителски грижи – поведение и взаимодействия във всекидневния живот. *Психологични изследвания*, Том 20, Кн. 1, 2017, 113-118. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online).

© Ж. Иванова, 2017

Статията е постъпила през януари 2017

Приета за публикуване през април 2017

Публикувана през юни 2017

Авторът е прочел и одобрил окончателния вариант на ръкописа.

LEISURE TIME OF CHILDREN DEPRIVED OF PARENT CARE – BEHAVIOR AND INTERACTIONS IN EVERYDAY LIFE

Zhenya IVANOVA

*University of Plovdiv “Paisii Hilendarski”,
The Faculty of History and Philosophy*

BULGARIA, Plovdiv 4000,
24 Tzar Asen str.

✉ ivanova@bghelsinki.org

Abstract. *The perceptions about human relationships of children, growing up away from their parents for long periods of time, are clearly expressed in their interactions and behavior during their leisure time. The quality of the leisure time provided at the social homes and services for children is a guarantee for adequate care, it's a preventive mechanism, which compensates the period of separation and secures children's social inclusion. Leisure time is a precondition for maximum development of children at risk but only if their full participation in taking decisions, in the process of out-of-home care, is absolutely guaranteed.*

Keywords: children at risk; leisure; out-of-home environment; quality of care; institutionalization; youth policies.

The article can be cited as follows:

Ivaniva, Zh. (2017). Svobodnoto vreme na detsa, lisheni ot roditelski grizhi – povedenie i vzaimodeystviya vav vsekidnevniya zhivot. [Leisure time of children deprived of parent care – behavior and interactions in everyday life] *Psychological Research*, Volume 20, Number 1, 2017, 113-118] ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online), (in Bulgarian).

© Zh. Ivaniva, 2017

Submitted – January 2017

Revised – April 2017

Published – June 2017

The author has read and approved the final manuscript.

Свободното време е специфична сфера от човешкото развитие със собствени приоритети, включително свободата на избор, креативност, удовлетворение, забавление и повишени нива на щастие. Проблемът за обогатяване на свободно време е свързан с пълноценната подготовка за живот и бъдещата реализация, за цялостното развитие и безболезнена адаптация и социализация. Социализацията в сферата на свободното време е „процес на жизнено обучение“, обединяващ развитието на отношение към свободното време, ценностите, знанието, целите и ресурсите (Kamphorst 2000: 73). Свободното време не е синоним на неработно/неучебно време. То е социално преживяване и феномен, който включва взаимовръзки, общуване, приятелства, взаимодействия и социална подкрепа (Samdahl 1992). Приятелствата и общуването в споделените дейности през свободно време служат като буфер на неблагоприятните последици от стреса върху човешкото здраве. Изглежда, че когато някой прави онова, което иска, с когото иска и когато иска е есенцията на свободното време. Хората достигат до техния потенциал за свободно време, когато те са въввлечени във вземането на решения, които определят условията за тяхното свободно време. Свободното време е ресурс за подобряване качеството на живот, основно човешко право.

Свободното време е правото на детето на „участие в игри и дейности за отмора, подходящи за възрастта му, и на свободно участие в културния живот и изкуствата“ (Конвенция за правата на детето на ООН 1989: 8)¹. Свободното време на децата, израстващи без родители, е тяхното право на пълноценно детство, като един съществен процес от развитието, който наред с адекватното здравеопазване и образование предопределя успешното им личностно разгръщане. Свободното време на деца в риск в България – представители на най-уязвимите групи в обществото: деца от етниче-

ски малцинства (роми), бедни деца и деца със специални потребности, за съжаление, е крайно negliжирано. Те имат нужда от подкрепа и качествена професионална грижа, но на практика са лишени от основни условия на живот, а свободното им време остава на заден план. Развитието на свободното време е подпомогнато чрез предоставянето на основни условия за живот като безопасност, подслон, храна, доход, образование, подходящи ресурси, равнопоставеност и социална справедливост. Институционалният живот в детския дом/услуга е синоним на еднообразие и монотонност, изолираност и лишения, изключително бедна материална среда, физическа и психическа болка (Ivanova 2003). Той забавя детското развитие и съпътства свободното време на децата – липса на свобода на изразяване, фантазия и изява по време на игра, бездействие и пасивност, потискащо ежедневно еднообразие, принуда, постоянен страх и напрежение, агресия. Децата са неспособни да възприемат свободното си време като ресурс за извличане на удоволствие и радост от играта. Поведението на 5–6-годишните, дълготрайно израстващи в социални домове/услуги, през свободното им време, е рефлексия на заобикалящата ги среда – стремеж към манипулация и подчинение чрез насилие над връстници, възприемани за врагове в игрите. Децата в институции нямат собствени играчки, те не играят с тях, а се опитва всячески да ги 'притежават' в процеса на игра. За тях от огромно значение е не видът на играчка, а броят на играчките. Тяхната игра се състои в насилствено отнемане и хаотично разграбване на играчки и физическо нараняване на другите деца. Веднъж успели да се сдобият с желаните играчки, те ги чупят и разкъсват без колебание и чувство за вина. Комуникацията на децата по време на игра включва нахъсана реч и звуци на гняв и безсилие, дебнене, причинено от завист, плач, лъжи, заплахи и обиди, и мъ-

¹ Конвенцията за правата на детето е достъпна на: http://sacp.government.bg/media/filer_public/2015/12/17/konventsia-na-oon-za-pravata-na-deteto.pdf.

чителни побоища до кръв. Пасивността и подчинението са детските заучени модели на поведение спрямо възрастните. Образът на педагога – познатия възрастен, предизвиква страх, който няма нищо общо с уважение, ясно подсказващо за наличието на отчужденост и напрежение. Правото на децата, изстрадащи в извънсемейна среда, на свободно време е напълно пренебрегвано в българските домове/услуги за отглеждане на деца между 3 и 7-годишна възраст (Ivanova 2003).

Положението на децата на възраст между 7–18 (20) години, изстрадащи в социални домове/услуги, не е по-различно от това на техните по-малки „братя и сестри по съдба“. Те често се сблъскват с институционализирана дискриминация въз основа на етническа принадлежност, социален статус, сексуална ориентация, психическо здраве и/или физическо увреждане. Живеят при неприемливи материални условия, липсва ефикасно разделение по възраст и профил, налице е липса на информираност на децата относно решенията, касаещи собствения им живот и незачитане на личните им предпочитания, желания и мнение. Много от детските домове/услуги са с превишен капацитет, децата са без възможност за лично пространство и уединение, с малко или с напълно липсващи лични вещи, с ограничен достъп до храна, ниско качество на образование, липса на достъп до адекватна медицинска помощ и др (Иванова и др. 2014). Контактите с външния свят на децата в риск са ограничени, което води до социална изолация и липса на възможности за ресоциализация. Децата имат ограничени контакти със семействата си и не получават достатъчно подкрепа, за да поддържат редовни контакти с тях. Кръгът на общуване на децата, особено на тези с най-дълъг престой, е силно ограничен. Колкото по-трайно е настанено едно дете в дом, толкова повече се стесняват контактите му извън него (Иванова и др. 2014).

Има множество данни за насилие и малтретиране на деца от страна на служители на институциите, съпроводени с демонстративно надмощие и обиди. Заплахи,

предупреждения, ограничения, унижения, изнудване и наказания са сред използваните методи за общуване от страна на служителите спрямо децата. Децата, настанени в поправителен дом, свидетелстват, че „ги бият с ритници, юмруци и шамари; удрят ги с колани по краката, с пръчки и палки по дланите и с тръби по тялото“ (Иванова и др. 2014: 161). Насилие над деца се извършва и в следствените арести. Момче разказва за нанесения му жесток побой „от трима надзиратели с палки и ритници“, друго интервюирано дете описва как е „бит с шамари, ритан с кубинки“, трето споделя, че му е „нанесен побой от петима служители в коридора на ареста“ (Иванова и др. 2014: 180). Множество случаи на насилие над деца са регистрирани и в районните управления на полицията (РУП), във възпитателните училища-интернати (ВУИ), в социално-педагогическите интернати (СПИ), в домовете за деца лишени от родителска грижа (ДДЛРГ) и други (Иванова и др. 2014).

Нивото на тормоз между самите деца е изключително високо. Физическото насилие е ежедневие и основен начин на общуване между децата. В голяма степен те не го разпознават като нарушение, защото израстват с него, не познават друг вид общуване и прагът им на търпимост е много висок. Социалната изолация и продължителната институционализация поставят момичетата и момчетата от домовете/услугите във висок риск от сексуално насилие, склоняване към проституция и въвличане в трафик с цел сексуална експлоатация. Ефективна психологическа помощ липсва, в резултат на което има много случаи на самонараняване и суицидни опити (Иванова и др. 2014).

Липсват структурирани организирани занимания през свободното време, които да отговарят на личните нужди и интереси на децата. Няма достатъчно пространство, съоръжения и оборудване за отдих. Липсва капацитет за предоставяне на ефективни възможности за всекидневни индивидуални и групови занимания в дома/услугата и извън него. Децата участват в дейности,

които са достъпни за момента – безплатни, в близост до дома/услугата, организирани благодарение на спечелени проекти или от доброволци. Организираните дейности се характеризират със спорадичност, краткотрайност и накъсаност. Децата проявяват желание за участие, но бързо губят интерес и лесно се обезкуражават, особено когато липсва подкрепа и позитивно отношение от страна на възрастен. Налице е формален подход към документално оформяне на организираните дейности за деца от домове/услуги. Те не са съобразени с личните характеристики, интелектуалните затруднения и поведенческите проблеми на децата, което обяснява и неуспешното реализиране на тези мероприятия. Децата не са включвани като участници във вземането на решения, касаещи тяхното лично свободно време, а напротив те са умишлено изолирани (Иванова и др. 2014).

Реална пречка за посещаване на предпочитани дейности на децата е липсата на финансови средства за осигуряване на занимание, което да отговаря на талантите, интересите и потребностите на всяко дете. Поради тази причина деца от социални домове/услуги не участват в лагери, екскурзии и занимания организирани от масовите училища, които посещават. Те се включват в дейности, организирани от страна на домовете/услугите, в които вземат участие само деца от институции, което допълнително подчертава социалната им изолация. Ограничените финансови средства, с които разполагат домовете за организацията на такива дейности, предопределя и тяхното ниско качество (Иванова и др. 2014).

Децата обикновено скучаят и бездействат в дома/услугата, а това ги кара да бягат и така са въввлечени в омагьосан кръг от наказания, разочарования, стигматизация, враждебност и агресия. Голяма част от тях основно гледат телевизия в свободното си време. Липсата на активност през свободното време потиска децата и те ежедневно се чувстват тъжни, бездействат и мислят за проблемите си. Децата употребяват алкохол и цигари, срещат се с приятели, които ги подтикват към кражби или сексуални

контакти, и се скитат безцелно. Кражбите са често явление в социалните домове/услуги. По-силните физически и психически се сдобиват, по един или друг начин, с желаните вещи и предмети. Някои от по-големите деца, настанени в домовете, работят нерегламентирано, с „мълчаливото съгласие“ на персонала, дори с цената да не посещават училище (Иванова и др. 2014).

От 2010 г. се извършва деинституционализация на детските домове в страната. Целта на политическия проект е да бъдат закрити 137 институции с 5695 деца в България до края на 2025 г., а на тяхно място да бъдат разкрити алтернативни услуги (Иванова и др. 2015). След пет години, към 31 декември на 2015 г. в страната са функционирали 50 специализирани институции с 1530 настанени в тях деца (Иванова и др. 2016). Въпреки протичащата деинституционализация и закриването на над половината от детските институции общия брой на децата във формална грижа (извън семействата им) – специализирани институции, резидентни услуги в общността, приемна грижа, нараства с 1086 и от 7150 деца през 2010, през 2015 достига обща бройка от 8236 деца (Иванова и др. 2016). Макар и ограничен, в сравнение с предни години, трансферът на деца от дом в дом не е спрял. Входът към детските институции за бебета остава отворен поради липсата на изградена ефективна мрежа за алтернативна грижа в общността и ранната интервенция в подкрепа на родителите и превенция на изоставянето. Високият брой деца във формална грижа и на децата в риск от изоставяне е, все още, много висок. Деинституционализацията свързана с деца в България, за съжаление, е далеч от реално и качествено осъществяване.

Прекалено много деца израстват далеч от своите семейства. Липсата на качествен социални грижи – неадекватни институционални условия и непрофесионален педагогически капацитет в комбинация с детското страдание, обрича всички онези хиляди момичета и момчета, израстващи в социални домове/услуги на непълноценно бъдеще. Голяма част от тези деца

продължават своя дълъг и нелесен път от социалните домове/услуги през възпитателни училища и интернати, поправителни домове и попадат в затворите за възрастни. За много голям период от време България поддържа младежки политики, които вместо да приобщават децата в риск ги изолират и налагат тяхното небъдеще. Необходимо е ролята на свободното време да бъде разпозната като значима и да ѝ се отреди подобаващо място в живота на всички деца, особено на онези, които насилствено са лишени от детство и право на щастие.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванова, Ж., Кънев, К., Фъртунова, Д., Ангелова, Д., Станев, К., Баева, С. (2014). Децата, лишени от свобода в България: между наследството и реформата, Български хелзински комитет, София, ISBN 978-954-9738-33-9.
2. Иванова, Ж., Ненкова, А., Атанасов, А., Иванова, В., Янчева, Г., Фъртунова, Д., Ангелова, Д., Гергинова, Е., Савова, И., Станев, К., Кънев, К., Илиева, М., Стоянов, Р., Кукова, С., Петров, С., Тавание, Я. (2015). „Правата на човека в България през 2014 г.“, Годишен доклад, Български хелзински комитет, София, ISSN 2367-6930.
3. Иванова, Ж., Качаунова, А., Ненкова, А., Ангелова, Д., Кръстева, Е., Гергинова, Е., Савова, И., Станев, К., Кънев, К., Илиева, М., Заричнинова, М., Стоянов, Р., Кукова, С., Петров, С., Тавание, Я. (2016). „Правата на човека в България през 2015 г.“, Годишен доклад, Български хелзински комитет, София, ISSN 2367-6922.
4. Организация на Обединените нации (ООН) (1989). Конвенция за правата на детето, влязла в сила на 02.09.1990 г. в съответствие с ч. 49.
5. Ivanova, Z. (2003). The effects of playing with toys on the perception of human relations of young children in social institutions, Master of Science Thesis in “Leisure and Environments”, Wageningen University, The Netherlands.
6. Kamphorst, T. (2000). Leisure behavior and environments: Analytical models. In: Kamphorst, T. and Huda, S., Leisure Resources and Environments: Constituting Elements of a Complex Phenomenon, (Eds.), Wageningen, The Netherlands.

7. Samdahl, D. (1992). Leisure in our lives: Exploring the common leisure occasion, Journal of Leisure Research, 24, 19-32.

REFERENCES

1. Ivanova, Z., Kanev, K., Fartunova, D., Angelova, D., Stanev, K., Baeva, S. (2014). Detsa, lisheni ot svoboda v Bulgaria: mezhdu nasledstvoto i reformata, Bulgarski helzinski komitet. [Children deprived of freedom in Bulgaria: between legacy and reform, Bulgarian Helsinki Committee], Sofia, ISBN 978-954-9738-33-9. (in Bulgarian).
2. Ivanova, Z., Nenkova, A., Atanasov, A., Ivanova, D., Yancheva, G., Angelova, D., Gerginova, E., Savova, I., Stanev, K., Kanev, K., Ilieva, M., Stoyanov, R., Kukova, S., Petrov, S., Tavanier, Y. B. (2015). Pravata na choveka v Bulgaria prez 2014, Godishen доклад, Bulgarski helzinski komitet. [Human rights in Bulgaria in 2014, Annual report of the Bulgarian Helsinki committee], Sofia, ISSN 2367-6930. (in Bulgarian).
3. Ivanova, Z., Kachaunova, A., Nenkova, A., Angelova, D., Krasteva, E., Gerginova, E., Savova, I., Stanev, K., Kanev, K., Ilieva, M., Zarichinova, M., Stoyanov, R., Kukova, S., Petrov, S., Tavanier, Y. B. (2016). Pravata na choveka v Bulgaria prez 2015, Godishen доклад, Bulgarski helzinski komitet Human rights in Bulgaria in 2015. [Annual report of the Bulgarian Helsinki committee], Sofia, ISSN2367-6922. (in Bulgarian).
4. Organizatsia na Obединените nacji (OON) (1989). Konventsia za pravata na deteto, vliazla v sila na 02.09.1990 g. v saotvetstvie s ch. 49. [United Nations Human Rights Office of the High Commissioner (1989), Convention on the rights of the child, entry into force 2 September 1990, in accordance with article 49.] (in Bulgarian).
5. Ivanova, Z. (2003). The effects of playing with toys on the perception of human relations of young children in social institutions, Master of Science Thesis in “Leisure and Environments“, Wageningen University, The Netherlands.
6. Kamphorst, T. (2000). Leisure behavior and environments: Analytical models. In Kamphorst, T. and Huda, S., Leisure Resources and Environments: Constituting Elements of a Complex Phenomenon, (Eds.), Wageningen, The Netherlands.
7. Samdahl, D. (1992). Leisure in our lives: Exploring the common leisure occasion, Journal of Leisure Research, 24, 19-32.